

פורים, פסח, ומה שביניהם

ד"ר גבריאל חזות

ניתוח הביטוי הציורי "כפה עליהם הר כגיגית" מעלה כי לפנינו ביטוי המכיל יסודות אמוניים-פילוסופיים חשובים. כפיית עם ישראל בקבלת התורה הינה הכרחית לקיום העם והעולם. הלך המחשבה שגרם לחז"ל להמציא ביטוי זה הוא נגזרת של תפיסת המונותאיזם היהודי. הוא מבטא יחס רתיעה / קבלה של דברי האל בכל הדורות אך גם הכרחיות היסטוריוסופית, משל, אי אפשר לו לזה בלא זה. לא רק מושא הכפייה במוקד, אלא, ובעיקר, נושא הכפייה. מה בדיוק נכפה? כיצד? ולמה?

שלש שיטות בעניין

תלמוד בבלי מסכת שבת דף פח עמוד א

ויתיצבו בתחתית ההר, אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא: מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית, ואמר להם: אם אתם מקבלים התורה - מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם.

בעלי התוספות שואלים ומשיבים: (תוספות מסכת שבת דף פח עמוד א)

כפה עליהן הר כגיגית - ואף על פי שכבר הקדימו נעשה לנשמע שמא יהיו חוזרים כשיראו האש הגדולה שיצאתה נשמתן.

בשעת ההבטחה לא היה עם ישראל מודע לחומרת העונשים הצפויים אם לא יעמדו בתנאי הברית שטרם נחתמה. כתרופה למכה, כדי שעם ישראל לא יחזרו בהם מתרחשת כפייה אלוקית לקבלת התורה. ביסודה, כפייה היא כפייה אולם היא לטובת העם הנבחר. המהר"ל שדעתו תובא בהמשך, לא מקבל הסבר זה בשל המעטת הזכות ההיסטורית של עם ישראל. והלא על אמירה זו תפארתנו!

במדרש תנחומא מצאנו הסבר אחר: (מדרש תנחומא (ורשא) פרשת נח)

... ואם תאמר על התורה שבכתב כפה עליהם את ההר והלא משעה שאמר להן מקבלין אתם את התורה, ענו כלם ואמרו נעשה ונשמע מפני שאין בה יגיעה וצער והיא מעט אלא אמר להן על התורה שבע"פ שיש בה דקדוקי מצות קלות וחמורות והיא עזה כמות וקשה כשאל קנאתה...

להתחייב על קיום התורה שבכתב אין קושי כלל לפי תנחומא זה. היא קטנה ואין בה יגיעה. ברם, התורה שבע"פ, זו כבר 'אופרה' אחרת. היא עצומה בהיקפה, דקדוקיה רבים, ועונשיה כבדים. עליה לא התחייבו ישראל בעת אמרם - 'נעשה ונשמע'. הכפייה אם כן היא על התורה שבע"פ. נמצאנו למדים כי אין דעת המקום מאושרת מקבלת התורה שבכתב בלבד. אין משמעות לקבלה זו ללא התורה שבע"פ. להסבר זה קשיים רבים: מה היא התורה שבכתב ומה היא התורה שבע"פ, כפי שבני ישראל הבינו זאת לפחות בתחילה? האומנם היחס ביניהן הוא כשל שתי תורות שונות עדי כדי היכולת לקבל רק אחת מהן? האם אין תורות אלו שזורות זו בזו בלי יכולת הפרדה? כיצד חשבו ישראל לקיים את התורה שבכתב באופן מעשי? האם הם היו מסתפקים בעשרת הדברים? ובכלל, מנין לומדים רעיון זה?

יש הכרח לומר כי ישראל תפסו את קיום התורה שבכתב כהוראות קלות יחסית בשל מיעוטן ובשל העובדה כי רובן מקוימים ממילא בהתבסס על המוסר הטבעי. התפיסה הראשונית של התורה בעיניהם היתה מעין ביסוס והתחייבות פורמאלית למה שכבר הם היו מחויבים מ'קדמא דנאי' מאבותינו הקדושים. מתוך פירוט הישי של התורה שבע"פ נמצאנו למדים על היאין' שבתורה שבכתב.

באשר למקור של הרעיון בטקסט המקראי, נראה לומר כי הסכמתם בסופו של עניין, ולפי בקשתם, לקבל את התורה מפי משה ולא מפי הגבורה כמוה כהתחייבות לקבל את התורה שבע"פ. "משה קיבל תורה

מסיני ומסרה ליהושע". יש אמנם יסודות בטקסט להתנגדות עם ישראל בתחילה לקבל את התורה מפיו. 'ברצוננו לראות את מלכנו' הם טענו, וכן " כל אשר דבר ד' נעשה", אך לא את דברי משה. הכפייה לפי זה נתנה תפקיד מכריע לגדול הנביאים במתן התורה שבע"פ. הוא היה הזרוע הביצועית של הקב"ה במתן תורה שבע"פ שהרי את זו שבכתב הוא קיבל יחד עם כולם מפי הגבורה. המהר"ל על אתר' ובעקבותיו הרב קוק מציעים גישה מעט שונה ומשלימה.

....לכך כפה עליהם ההר כגיגית להודיע מעלת התורה, שאי אפשר מבלעדה כלל. ואם לא היה עושה זה, היו אומרים כי התורה אין הכרחית לעולם, רק ברצון קבלו עליהם, ואם לא קבלו - לא היו צריכין...

'עשרת הדברים' (כצ"ל, ח.ג.) אינם יכולים להתחבר לישראל כאקט של רצון טוב מצידם. לו היה זה אפשרי כאקט של 'בחירה חופשית' הייתה מתקבעת בעולם הדעה כי אפשר לו לעולם ללא תורה, והאיך זה יתכן? הלא כל זכות הקיום של הבריאה היא התורה!!! מאידך אין האל מבקש לבטל את היכולת ל'בחירה חופשית'. הנוסחה שנמצאה הינה ל'חרוט' בלב כל יהודי את עשרת הדברות כנתון הכרחי ובד בבד לאפשר לו את קיומה או חלילה את אי קיומה של התורה. יש כאן יסוד של כפייה מבלי לבטל את האפשרות לאי קיום. כיצד זה התרחש? הצריבה הגנטית התרחשה בשעה ש'פרחה נשמתם' בכל דיבר ודיבר ששמעו. האדם מעתה יוכל להיזיז את ידיו כרצונו אולם הוא לא יוכל להפסיק את נשימתו כי זה יוביל למותו. בזמן המיתה בדומה לחוויה שעבר האדם הראשון כאשר 'נותח', 'נחרטו' בהם 'עשרת הדברים'. במצב של מיתה אין משמעות לחמשת החושים ולכן הם תפסו את התורה בעומקה וביסודה, ממש שמעו את הקולות.

הרב קוק מוסיף על עניין זה גם את הרעיון המרכזי בתורתו. מי שמקיים את התורה מנימוקים לאומיים, דהיינו לא 'דתיים', גורם במידה רבה תיקון לעניין הכפייה האלוקית שהרי הוא אינו מקיים את מצוות יישוב ארץ ישראל לדוגמה, בשל הצווי 'הדתי'. יש בכך מעין תרופה לבעיית הכפייה שעל אף שהצטמצמה, היא שרירה וקיימת.

במעמד הר סיני לא קבלנו דבר!

מה קבלנו במעמד הר סיני? התשובה: לא קבלנו דבר. שמענו את עשרת הדברים. חז"ל חלוקים באשר לשאלה כמה מן הדברים שמענו מפי האל (אחד או שניים) וכמה שמענו מפי משה. כך או כך, במעמד הנשגב רק שמענו וראינו אך לא קבלנו. את הלוחות הראשונים נקבל רק ביי"ז בתמוז. לפי מסכת תענית הלוחות הראשונים נשברו ביי"ז בתמוז, משה עלה שנית להר בא' באלול, והלוחות השניים ניתנו לישראל ביום הכיפורים. את ספר התורה הראשון המחובר ממגילות מגילות אותן כתב משה במשך ארבעים שנה, זכו בני ישראל לקבל רק בשנה הארבעים.

דברים פרק לא (ט) ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל־הפְּהִינִים בְּנֵי לִוי הַנִּשְׂאִים אֶת־אֲרוֹן בְּרִית יְקֹוֹק וְאֶל־כָּל־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל: מה עשו אם כן בני ישראל בתחתית ההר, לשם מה הגיעו לשם? הם חנו, נחו, התארגנו, והתכוונו להקריב קרבנות. לאחר מכן הם התכוונו כמובן להמשיך בדרכם אל הארץ המובטחת, שהרי זו הייתה מטרת יציאתם ממצרים כפי שהקב"ה ושליחו הנאמן הבטיחו. לקב"ה הייתה תוכנית נוספת עבורם שהם שמעו עליה לראשונה כאן. הוא שלח את משה אל בני ישראל בהצעה זו: (ה) וְעַתָּה אִם־שָׁמַעַתְּ תִשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי וְשָׁמַרְתֶּם אֶת־בְּרִיתִי וְהֵייתֶם לִי סֻגְלָה מִכָּל־הָעַמִּים כִּי־לִי כָּל־הָאָרֶץ: (ו) וְאַתֶּם תִּהְיוּ־לִי מִמְּלַכַת כְּהֵנִים וְגוֹי קָדוֹשׁ אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תִּדְבֹר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

הברית אינה רק עם העם היוצא ממצרים. הקב"ה מציע לעם היוצא ממצרים להיות עם סגולה באמצעות קבלת התורה. להפתעתנו, העם החשדן אינו מקבל את ההצעה המפתיעה: (ז) וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְקַרָא לְזִקְנֵי הָעָם וַיִּשָׁם לִפְנֵיהֶם אֶת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוְּהוּ יְקֹוֹק: (ח) וַיַּעֲזְבוּ כָל־הָעָם יְחִידוֹ וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְקֹוֹק נַעֲשֶׂה וְנִשְׁבַּח מֹשֶׁה אֶת־דְּבָרֵי הָעָם אֶל־יְקֹוֹק:

אנו מחויבים רק למה שדיבר ד', דהיינו - כניסה לארץ. 'מעולם לא דברו אתנו על תורה, לא האבות, ואף לא אתה משה רבנו'. לבני ישראל היה חוסר אמון בהצעה החדשה. למשה האיש אשר הוציאם ממצרים

ודאי שהאמינו ("ויאמינו בד' ובמשה עבדו"), שהרי זו עובדה גלויה לעין כל, אכן יצאנו ממצרים, אבל תורה? האם זו אינה המצאה של משה הפילוסוף שהתחנך במצרים? האם משה מנצל את ההצלחה שביציאה כדי לקדם איזו תורה פרטית משלו? לאחר שמשה הביא את תשובת העם אל ד', שממנה נודף ריח של חוסר אמון בו, מבטיח ד' למשה כך: (ט) וַיֹּאמֶר יְקֹקֵק אֱלֹהֵי מֹשֶׁה הִנֵּה אָנֹכִי בֹא אֵלֶיךָ בְּעַב הַעֲנָן. בְּעָבֹר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְרֵי עֲמֹד וְגַם-בְּךָ יֵאֱמִינוּ לְעוֹלָם וַיִּגַּד מֹשֶׁה אֶת-דְּבָרֵי הָעָם אֶל-יְקֹקֵק:

הקב"ה נרתם לצורך חיזוק האמון במשה רבנו גם בהקשר של מתן תורה, "וגם בך יאמינו לעולם". זוהי דרגת אמון הגבוהה ביותר האפשרית 'עלי אדמות' משום שהיא לעולם. אין בה אפשרות של חזרה. משה שב אל העם עם תשובת הקב"ה, ברם, ממילותיו של פסוק זה אין לנו יודעים את תשובת העם. משה שמע את תשובתם אולם לנו כקוראים אין לנו יודעים בשלב זה האם קבלו או לא קבלו? המשך 'הסיפור' יאיר 'אור נגוהות' על התשובה החסרה בספר.

בדבור הראשון אומר ד' : (ב - ג) אָנֹכִי יְקֹקֵק אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים לֹא יִהְיֶה-לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי. רש"י מבאר :

(ב - ג) אשר הוצאתיך מארץ מצרים - כדאי היא הוצאה שתהיו משועבדים לי. דבר אחר לפי שנגלה בים כגבור מלחמה, ונגלה כאן כזקן מלא רחמים, שנאמר (שמות כד י) ויראו את אלוהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, זו היתה לפניו בשעת השעבוד, (שם) וכעצם השמים, משנגאלו, הואיל ואני משתנה במראות אל תאמרו שתי רשויות הן, אנכי הוא אשר הוצאתיך ממצרים ועל הים.

בדבור זה יש גם משום קיום ההבטחה אל משה שגם בו יאמינו לעולם. הקב"ה יצר את הקשר בין שתי 'דמויותיו' כביכול. כדאי לכם לקבל את הצעתי שהרי אני אותו האל שהוצאתיכם אמש ממצרים, ומשה היה שליחי לעניין זה. הקב"ה ביטל את רעיון שתי הרשויות ובד בבד 'הוכיח' על ידי כך כי משה הוא שליחו הנאמן גם לעניין קבלת התורה. התהליך הגיע לידי מיצויו כאשר עם ישראל מבקשים בעצמם: (טז) וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה דַּבֵּר-אַתָּה עִמָּנוּ וְנִשְׁמָעָה וְאַל-יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים פֶּן-נָמוּת:

זהו השלב שבו מתקיים המעבר מן התורה שבכתב אל התורה שבע"פ בעדות הכתובה בתורה עצמה. מן הסתם, הדברים שנמסרו על ידי משה לבני ישראל וכתובים בספר התורה שבידינו, זכו להיאמר גם בניסוחם ההלכתי מעשי. זהו הנוסח של התורה הקרויה- תורה שבע"פ. נמצאנו למדים כי יסוד הכפייה לקבלת התורה שבע"פ הוא רעיון אלוקי הקשור בטבורו קשר בל ינתק אל רצונו של ד' ליצור אמון בלתי מסוייג בדברי משה גם בהמשך הדרך. "משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע", לא רק ספר התורה שחתמו בשנת הארבעים ומסרו לידי משיכיו אלא גם התורה שבע"פ נמסרה.

יסוד 'הכפייה' הוא יסוד מתמשך

המהר"ל אינו מקבל את תשובת בעלי תוספות משום שיש בה כדי להמעיט מזכויות בני ישראל שענו "נעשה ונשמע". לשיטתו, לא יתכן כי התורה שבגינה נברא העולם תהיה תלויה ברצונם של בני ישראל לקבלה או לדחותה. כך הוא כותב :

אבל העיקר הפירוש אשר נראה פשוט, כי כפה עליהם ההר כגיגית לומר 'אם לא תקבלו התורה, שם תהא קבורתכם' (שבת פח.). לומר כי התורה היא הכרחית לקבלה, ואם לא יקבלו התורה - שמה תהא קבורתם. וידוע, כי דברים המוכרחים להיות הם חשובים במעלה יותר, שאי אפשר מבלעדם, ואין קיום לנמצא בזולתם. לכך כפה עליהם ההר כגיגית להודיע מעלת התורה, שאי אפשר מבלעדה כלל. ואם לא היה עושה זה, היו אומרים כי התורה אין הכרחית לעולם, רק ברצון קבלו עליהם, ואם לא קבלו - לא היו צריכין. לכך היה השם יתברך מפתה ומרצה אותם קודם....

המעלה הגדולה ביותר היא המוכרחות של התורה, היותה מציאות נכפית ולא רצונית. היות התורה חלק בלתי נפרד מכל יהודי היא עובדה קיימת שנוצרה בעת מעמד הר סיני עת פרח נשמתן של ישראל עם כל

דיבר ששמעו. עם זאת, הזכות לבחירה חופשית לא ניטלה מהם שהרי הם רשאים לא לקיימה. קשה שלא לראות בפתרון זה המשך של יסוד הכפייה. היהודי הממוצע אכן צריך היה בכל דור, ובודאי בדורנו, להתגבר על מנגנון הדחייה של מה שהושתל בתוכו עת נפרדה נפשו מגופו במעמד הר סיני.

בעייה מתמשכת זו באה לפתרונה בפורים, עת אישרו היהודים מחדש את החוזה שנחתם בסיני באופן כפוי. תלמוד בבלי מסכת שבת דף פח עמוד א:

אמר רב אחא בר יעקב: מכאן מודעא רבה לאורייתא. אמר רבא: אף על פי כן, הדור קבלוה בימי אחשורוש. דכתיב קימו וקבלו היהודים, קיימו מה שקיבלו כבר.

המהר"ל מסביר זאת:

וקאמר ד'הדר קבלו עליהם בימי אחשורוש', דכתיב (אסתר ט, כז) "קיימו וקבלו", 'קיימו מה שקבלו כבר'. פירוש, שהיו מקבלים עליהם מצוה אחת ממצוות התורה, דהיא קריאת מגילה, ואף על גב דאין כאן אונס, והם מעצמם קבלו עליהם, וכיון דהם מעצמם הסכימו לעשות מצוה זאת, (ו) זהו קבלת כל התורה, שאיך יוסיפו עוד מצוה - אם הראשונים הם מוכרחים עליהם, לפיכך קבלת קריאת המגילה הוא קבלת התורה ברצון.

כאשר קיבלו היהודים על עצמם את מצוות קריאת מגילה מידי שנה בשנה הם מודים בקיום מצוותיה של התורה שבע"פ שקריאת המגילה היא אחת מהן (לפי הרמב"ם, ראו 'שורש שני' בפולמוס שלו עם בה"ג).

ברם, יסוד הכפייה על אף שנחלש מעט, עדיין קיים. ה'חירתה' בלשון הרב קוק של התורה בלבנו על אף היותה גורם מחיה, הינה גורם זר שהושתל בגופנו. הגוף מרגיש כל הזמן צורך בדחיית גוף זר זה עד אשר הוא הופך להיות חלק אינטגרלי מעצמיותו. יותר מכך, כל ניסיון של העברת התורה בדרכים אנושיות מאיש לרעהו ממשיכים בפועל את יסוד הכפייה. אפילו חבר המלמד את חברו ממשך לתחזק יסוד זה. מתי יבוטל יסוד זה לחלוטין? כאשר האדם באופן עצמוני יפתח את ה'נקודה היהודית' שבתוכו, אותה נקודה שנחרתה בתוכו לכלל תורה שלמה התלויה רק בו בלבד. קדם לרעיון זה של הרב קוק הנביא ירמיהו המתנבא ממש ברוח דברים אלו:

ירמיהו פרק לא (ל) :

הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם־יְהוָה וְכָרַתִּי אֶת־בְּרִית יִשְׂרָאֵל וְאֶת־בְּרִית יְהוּדָה בְּרִית חֲדָשָׁה: (לא) לֹא כִבְרִית אֲשֶׁר כָּרַתִּי אֶת־אֲבוֹתָם בַּיּוֹם הַחֲזִיקִי בְיָדָם לְהוֹצִיאָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר־הֵמָּה הִפְרוּ אֶת־בְּרִיתִי וְאֲנֹכִי בְעַלְתִּי בָּם נְאֻם־יְהוָה: (לב) כִּי זֹאת הַבְּרִית אֲשֶׁר אֶכְרַת אֶת־בְּרִית יִשְׂרָאֵל אַחֲרַי הַיָּמִים הָהֵם נְאֻם־יְהוָה נְתַתִּי אֶת־תּוֹרַתִּי בְּקִרְבָּם וְעַל־ לִבָּם אֶכְתְּבֶנָּה וְהִייתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים וְהֵמָּה יְהִי־לִי לְעָם: (לג) וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת־אָחִיו לֵאמֹר דַּע אֶת־יְהוָה כִּי־כֹלָם יִדְעוּ אוֹתִי לְמִקְטָנָם וְעַד־גְּדוֹלָם נְאֻם־יְהוָה כִּי אֶסְלַח לְעוֹנָם וְלַחֲטָאתָם לֹא אֶזְכֹּר־עוֹד:

נמצאנו למדים כי יסוד הכפייה הוא צעד אלוקי מתוכנן מראש המאפשר את הפיכתנו לאומתו מצד אחד (כהנים וגוי קדוש, בלשון המקרא), ומאידך אינו מבטל את זכות הבחירה החופשית. הבחירה אינה בתחום הקבלה של התורה אלא בתחום הקיום של מצוותיה.